

פרנסתם בהיתר לכתחילה ולא בדיעבד, חברות ביטוח הדורשות מהשמאים אותם בכבוד ולא בבזיון, מידו הפתוחה והרחבה. הם מעסיקים, לכלול בשמאות פרטים נוספים שלא ניזוקו כדי להגדיל את גובה השמאות.

נספח

הצעתנו לו לחפש עבודה רק במקום בו אדם לומד שמאות רכב. לדבריו יש יוכל לעבוד ביושר.

סימן מה**זכויות עובדים – (דינא דמלכותא דינא)****(דמוקרטיה או דיקטטורה)****נושא הדין**

מורה המלמד ברשת חינוכית פרטית לא סיכם מראש את תנאי עבודתו. היו דיבורים אך לכלל סיכום לא הגיעו. עברו כמה שנים והמורה פרש מתפקידו. הוא דורש לשלם לו את כל המגיע לו כפי שנהוג ברשתות חינוכיות רשמיות. ההנהלה טוענת שהעובדים ברשת הפרטית יודעים שתנאי העסקתם שונים משל הרשתות הרשמיות של המדינה, ובכך שהעובד הסכים לעבוד ברשת זו ויתר על זכויותיו. מה גם שהוא עבד כמה שנים ולא דרש את המגיע לו, לדעתו, משמע שמחל. המורה טוען שלפי החוק אין אפשרות לעובד למחול על זכויותיו, זהו "חוק מגן".

כבוד הדיין ב סבור שדינא דמלכותא דינא והחוק מחייב גם רשת פרטית לשלם למורה את כל המגיע לו, ומחילתו – גם אם נניח שהיתה – בטלה ומבוטלת. כבוד הדיין א חולק ומאריך להוכיח שבארץ ישראל לא חל דינא דמלכותא (ר' פד"ר מאגר מקוון פס"ד רלה).

אמנם עסקנו בנושא זה של דינא דמלכותא דינא באהלה של תורה ח"ד סי' טז, אך מכיון שכבוד הדיין א העלה טענות חדשות, שלדעתי אינן מבוססות, לכן אמרתי אקום ואשנה פרק זה שנית, כדי להעמיד את הדין על תילו.

שתי הנחות קדומות התלויות זו בזו מניח כבוד הדיין א:
א. דינא דמלכותא הוא רק במלך כוחני (=דיקטטור) הרואה את עצמו 'אדוני הארץ'. דמוקרטיה אינה מלכות.
ב. בא"י אין דינא דמלכותא כי מלך ישראל אינו יכול לראות את עצמו 'אדוני הארץ'.

על בסיס שתי הנחות אלו הוא מפרש את דברי הראשונים, מקשה ומתרץ ובונה עליהן בניין הלכתי. אך בהעדר יסוד נופל הבניין. לדעתנו דינא דמלכותא תקף גם במלכי חסד שאינם רואים את עצמם 'אדוני הארץ' וממילא גם בא"י חל דינא דמלכותא .
[אנו נצטט קטעים מפסק דינו של כבוד הדיין א באות א (=פונט שונה) ואת הערותינו בפונט הרגיל].

א. שיטת הרשב"ם

דיין א – בדברי אני רוצה קודם כל, להטיל ספק, אם המבנה של חוקי הכנסת נכללים במה שנאמר "דינא דמלכותא דינא". משתי סיבות: האחת היא כללית, האם המבנה של המשטר הדמוקרטי עליו נאמר בכלל "דינא דמלכותא דינא". וספק זה יהיה כיום בכל הארצות בהם שורר משטר דמוקרטי.

והשניה, האם בשו"ע נפסק בכלל על ארץ ישראל.

הספק הראשון, האם על משטר דמוקרטי נאמר דינא דמלכותא דינא.

הרשב"ם (ב"ב נה ב ד"ה) אומר:

"כי כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי המלכים שרגילים להנהיג במלכותם, דינא הוא, שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו".
לדעתי, לשונו ודבריו מדברים בעד עצמם, שזהו במלכות ששלטת שלטון גמור, שהוא בלשונו דיקטטורה, כשלטונם של המלכים בימי קדם, שעליהם יכול הרשב"ם לומר בביטחה: "שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו".

תגובה – הרשב"ם לא הזכיר כלל את צורת המשטר. נכון שבימיו לא הכירו צורת משטר אחרת, חוץ מדיקטטורה, ובני המלכות קבלו אותה עליהם, מחוסר ברירה. כי בכ"ז עדיף שלטון גרוע מאנרכיה ואלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו. ומכיון שזו היתה האלטרנטיבה היחידה הידועה בעולם, ובני המלכות לא העלו כלל על דעתם שיש משטר אחר, סברו וקבלו את המשטר הקיים. אולם אין ספק שאם היתה בידם הברירה לקבל על עצמם צורת שלטון אחרת, דמוקרטית יותר, היו מעדיפים אותה. הרשב"ם רק מסביר מהו מקור הסמכות של השלטון. כי לפי דברי הר"ן בנדרים (כח ע"א) משמע שמקור הסמכות של השלטון הוא הכוח. לרשב"ם קשה לקבל זאת. האם בגלל שלמלך יש יותר כוח הוא גם מקור סמכות? האמנם כל דאלים גבר? לכן סובר הרשב"ם שמקור הסמכות הוא רצון העם. הר"ן בנדרים כח מביא את שיטת התוס' שבא"י אין למלך סמכות לגרש מן הארץ וע"כ הם מודים לסברת הרשב"ם (שהיא גם דעת הרמב"ם) שלפחות בא"י מקור הסמכות הוא העם. ר' להלן.

ב. הסכמת רוב הציבור ככולו

דיין א – דברי הרשב"ם ברורים (ההדגשה שלי) "שכל בני המלכות מקבלים עליהם" וכו', הרי במדינות הדמוקרטיות אין מצב אבסולוטי כזה, אלא הקובע בהן הן "רוב ומיעוט", באותו גרעין של החברים המחוקקים. ועוד חולשות נוספות הקשורות לשינוי רצון העם, כגון שינוי

דעת רצון העם, בין מועדי בחירה של הגוף הנבחר, בין מספר השנים של מועדי הבחירה מעת בחירה עד מועד הבחירה הבא אחריו. ועוד שינויים רבים בין מלוכה לדמוקרטיה.

תגובה – הנחותיו של דין א היא שהרשב"ם מכיר רק **בכל בני המלכות**. לדעתו ביטוי זה כולל שתי הנחות: א. רק כל ולא רוב. ב. רק מלכות ולא דמוקרטיה. (להנחות אלו הוא טוען שדברי הרשב"ם 'ברורים').

אלו הנחות שרירותיות. א) 'כל' הוא גם רוב. שהרי רובו ככולו והתורה אמרה "אחרי רבים להטות" לא רק בבי"ד, אלא גם באיסור והיתר וגם בחיי הציבור, כמבואר בפוסקים לרוב. האם בימי הרשב"ם לא היו כאלו שצורת המשטר לא היתה נוחה להם? האם היהודים הסכימו לדיקטטור עריץ שיקפח אותם, גם אם הכיר במידה מסוימת בזכויותיהם? רוב הציבור נאלץ להכיר דה-פאקטו בשלטון והמתנגדים לא העזו להרים ראש. אך לא כולם הסכימו.

ב) כאמור "המלכות" היתה עובדה נתונה. בימי הרשב"ם לא היה משטר דמוקרטי בעולם, לכן הרשב"ם הזכיר "מלכות" אולם לא דוקא. מה גם שמלכות יכולה להיות גם דמוקרטית, כפי שיתבאר להלן.

ג. שיטת הרמב"ם

דיין א – כך נראה ברור (ההדגשה שלי) גם ההבדל מתוך הסברו של הרמב"ם, בהלכות גזילה (פ"ה הי"ז והי"ח) הכותב:

"וכן כל כיוצא בזה שדין המלך דין, במה דברים אמורים, במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים". נראה בסיום טעמו של הרמב"ם, שעיקר כח המלכות הוא מטעם שהוא שליט גמור, עד כדי שהוא אדוניהם והם לו עבדים, שזהו המבנה המלוכני, שתופס גם את תושביו בתפיסה מוחלטת, מתוך אותה הסכמה ראשונית שהמליכוהו בשלטון ללא מצרים, וללא הגבלת זמן. ולכן הוא יותר לא שואל את רצון העם, ואינו עומד לבחירתם מזמן לזמן. אלא שהוא נהיה 'אדוני הארץ'.

תגובה – זו היתה הסכמת העם בימיו. אילו היתה אלטרנטיבה אחרת היו מעדיפים אותה. בימינו הסכמת העם אינה מוכנה לתת לדיקטטור לשלוט בו. והצדק אתו. ולכן הסכמת העם למשטר אחר מיפה את כוחו של אותו משטר.

זו היתה סיבת התנגדותו של שמואל למלך. כי עמי הארץ שלא כהוגן שאלו, כשרצו מלך כוחני וחזק, שתפקידו העיקרי יהיה ללחום את מלחמותיהם (ר' פי' הר"ח לסנהדרין כ, ב). לכן הזהירים שמואל שמלך כזה עלול להיות כוחני גם כלפי פנים. "וזעקתם מפני מלככם". ורחבעם שמע בעצת הילדים שיעצו לו (מל"א יב, יא) "ועתה אבי העמים עליכם על כבד ואני אוסיף על עלכם אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים" – המיט עלינו אסון.

ד. לפי הרמב"ם רצון העם קובע

דיין א – גם הרמב"ם יכול היה לומר כהר"ן: "מפני שהארץ שלו ויכול לומר אם לא תעשה מצוותי אגרש אתכם מן הארץ". ויתרה מכך להרמב"ם, שלא רק שיכול לגרש, אלא אף "שהם לו לעבדים". וזהו יסוד דינא דמלכותא דינא להרמב"ם, שבכל דבר שכך דרך המלכים, יש על כל אחד להשמע לו, משום שהוא נחשב כעבד לאדונו המלך. וזאת אף שהרצון הובע ע"י העם לפני דורות רבים.

וכך נראה להסביר ברמב"ם מצד עצם הסברא, כי האם יכול הרמב"ם לומר שבכל דור ודור מכריזים העמים למלכיהם שהעם למלכיהם לעבדים? אלא משום שמאחר ודרך העמים היה בתחלתן כך, הרי זה נמשך כדרך המלכים בירושה מדור לדור כאדוני הארץ.

תגובה – דבריו תמוהים. אין ספק שהר"ן חולק על הרמב"ם. ולד' הרמב"ם בכל העולם רצון העם הוא הקובע, אלא שבימיו לא היתה בפני העם אלטרנטיבה אחרת, וכמש"כ בד' הרשב"ם. הסכמת העם מתחדשת בכל פעם מחדש. הכרת העם במטבע היא ההסכמה המתחדשת. כי בטחון כלכלי הוא הדבר החשוב ביותר בעיני הציבור. וכשאין בטחון כזה והעם מעדיף מטבע אחר הוא מצביע בכך ברגליו נגד השלטון והשלטון מאבד את סמכותו. במצב כזה העם עשוי להתקומם נגד השלטון ולהפיל אותו. (לכן כשפרעה חלם שאין חריש (פרות צנומות) ואין קציר (שבליים שדופות) נפעמה רוחו. הוא חשש שכסאו מתמוטט. יוסף הציל את כסאו. לכן הוא מונה למשנה למלך).

מקור סברת הרמב"ם, שההכרה במטבע היא המעניקה למלך את סמכותו, הוא כפי שציין הגר"א (ח"מ סי' שסט ס"ק ט): "כח"ש בפ"ק דמגילה עדיין לא יצא כו' ". יעו"ש שאביגיל טוענת לדוד שאינו רשאי לדון את נבל כמורד במלכות כי 'עוד לא יצא טבעך בעולם'. כלומר טרם הנפקת מטבעות וא"כ עוד לא זכית בהכרת העם ואינך מלך. (למרות שדוד נמשח בשמן המשחה ע"י שמואל לא היה די בכך. יש צורך בהסכמת העם, ר' אבני נור י"ד סי' שיב) דוד משבח אותה על כך ואומר (שמ"א כה, לב): "וברוך טעמך וברוכה את אשר כלתני היום הזה מבוא בדמים והשע ידי לי". (מעניין שהמילה "מוניטין" היא גם מטבע וגם הכרה ציבורית רחבה).

ה. סמכות המלך אינה אבסולוטית

דיין א – כן כתב הראב"ד (מובא בספר התרומות שער מו חלק ד אות טו) בפירוש הגמ' ב"מ עג, ב והובא שם בשטמ"ק. וז"ל:

"כי יש לו למלך רשות למכור אותם לעבדים עד שיפרע מהם [את המס] שכן הוא המשפט של מלכים שקבלו אותם מן המלכים הראשונים".

הרי מפורש שהנהגה זו של להיות עבדים למלך מקורה בדורות קדומים, וממנה נמשכה לדורות, וכנראה שמגמ' זו שאב הרמב"ם בכלל את מקורו, שהעם נהיו "עבדים למלך". וראה רש"י שם ב"מ עג, ב ד"ה בטפסא שכתב: "זהרי כולם עבדים לו, דינא דמלכותא דינא". ומנהג זה מימות יוסף ופרעה (בראשית מז, יט-כד), כאמור: "ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה וכו', ויקן יוסף את כל אדמות מצרים לפרעה וכו' ותהי הארץ לפרעה וכו', ויאמר

יוסף אל העם, הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה וכו', וישם אותה יוסף לחוק עד היום הזה" וכו'.

תגובה – הרמב"ם מסייג את סמכות המלך למכור את נתיניו לעבדים ואומר בהל' עבדים פ"א הל' ח:

מלך שגזר שכל מי שלא יתן המס הקצוב על כל איש ואיש ישתעבד לזה שנתן המס על ידו הרי זה מותר להשתמש בו יותר מדאי **אבל לא כעבד** ואם אינו נוהג כשורה מותר להשתמש בו כעבד.

(ור' שם השגת הראב"ד ונמו"י יבמות לדף מו א ואכמ"ל).

ובאשר ליוסף הצדיק, היא הנותנת. דווקא פרשה זו מלמדת אותנו שהתורה שוללת את קניין העבדות. וז"ל הרמב"ן שם פסוק יט:

קנה אתנו ואת אדמתנו – הם אמרו לו שיקנה אותם לעבדים עושי מלאכת המלך כרצונו, והוא לא רצה רק לקנות את האדמה, והתנה עמהם שיעבדו אותה לעולם ויהיו בה אריסי בתי אבות לפרעה, ואחרי כן אמר להם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה, לא לעבדים כאשר אמרתם לי, רק עם האדמה תהיו לו.

ולכך אמרו לו נמצא חן בעיני אדוני, שהקלת עלינו ליטול ארבע הידות שנוכל לחיות בהם, והיינו עבדים לפרעה, כאשר נדרנו שנעבוד את האדמה לרצונו.

המצרים אכן קבלו עליהם להיות עבדים מוחלטים לפרעה. אך יוסף, כמי שאמון על תורת ישראל ש'עבדי הם ולא עבדים לעבדים' לא הסכים לכך. (אמנם פסוק זה נאמר לישראל שאזנם שמעה על הר סיני "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" אולם גם בכל העולם העבדות אינה ראויה. רק חס קולל בעבדות [ומצרים הוא בנו של חם] אך יפת לא קולל. הוא נשאר בן חורין. וגם את מעמד העבד הכנעני התורה הרימה בדיני שן ועין ויום או יומיים. ור' רמב"ם סוף הלכות עבדים¹).

כוונת הרמב"ם באומרו "שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדונייהם והם לו עבדים" אינה שסמכות המלך לשעבד את כל נתיניו לעבדים גמורים. הציבור אולי הסכים להיות אפילו עבדים למלך, אולם מלך טוב לא ישתמש בסמכות זו. ולכתחילה לא ראוי שהציבור ירד לשפל מדרגה כזה. ובישראל אין לכך כל תוקף, כי אין בסמכותו של ישראלי להשתעבד לאחר.

ונלענ"ד שעל סמך הנחה בסיסית זו הוסיף הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ד תנאים שאינם בפרשת המלך בספר שמואל. בספר שמואל לא הוזכרו דמים שעל המלך לשלם עבור הפקעת הבהמות, השדות ושעבוד בעלי המלאכה. הרמב"ם הוסיף תשלום שכר:

וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן, ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו ונותן שכרן או דמיהן.

ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן...

1. הערת עורך (י.א.): עי' אגרות ראייה ח"א אגרות פט, צ.

(ואכן כב' הדיין א התקשה, לשיטתו, על סמך מה הוסיף הרמב"ם תנאים אלו?!)

ו. בארץ ישראל למלכי ישראל יש דינא דמלכותא

דיין א – כיצד יש סייגים והלכות רבות האמורות בהלכות שם ברמב"ם וחלקן הבאנו מקודם, כגון שהמלך ישלם שכר הפועלים והעבדים שלקה, הרי "בדינא דמלכותא דינא" אין כלל הלכות כאלה, ואדרבה כפתיחת כל דברינו שכתב הרמב"ם בהלכות גזילה שכל דינא דמלכותא דינא הוא משום שכולם קיבלו על עצמם להיות לו לעבדים? וכהנה שאלות רבות על כמה וכמה הלכות, ושם בהלכות גזילה בהלכות "דינא דמלכותא" לא כתב כלל את כל מגבלות מלך ישראל.

תגובה – הנחתו הקדומה היא שבא"י אין דינא דמלכותא ולכן התקשה בכך ומסקנתו שדברי הרמב"ם אמורים במלך ישראל בחו"ל. והדברים דחוקים, מלך ישראל בחו"ל מאן דכר שמה? מה גם שבחו"ל אין למלך ישראל סמכות, כמבואר בתוספתא סנהדרין פרק ד הלכה י: "אין מעמידין מלך בחוצה לארץ".

אלא ע"כ כמו שאמרנו. גם בא"י יש דינא דמלכותא, אם כי בסגנון שונה. מכיון שהמלך אינו אדוני הארץ ומקור סמכותו הוא רצון העם הוא לא רשאי לעשות ככל העולה על רוחו. וגם אם העם היה מוכן להיות לו לעבדים, בישראל אין לכך תוקף חוקי. נמצא שאמנם הבסיס של דינא דמלכותא דינא, שהוא הסכמת העם, משותף לישראל ולאזה"ע, אולם ההשלכות משתנות. באזה"ע יש למלך סמכות עקרונית לשעבד את נתיניו שעבוד גמור, בישראל אין לו סמכות כזו.

שמואל השמיט בכוונה את התנאים המגבילים, משום שרצה לאיים עליהם, שהמלך לאחר שיתמנה ירשה לעצמו לחרוג מסמכותו (גם מ"ד כל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו מסכים שהדברים כללו איום)

ולענ"ד הרמב"ם למד את החיוב לשלם שכר מפסוק בירמיהו (כב, יג): "הוי בנה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבד חנם ופעלו לא יתן לו".

ז. ירושת המלכות ברצון העם

דיין א – וענין "ירושת המלכים", נראה עד היום באותן ארצות שעדיין מולך בהן מלך, או אפילו בארצות שהמלך הורדו סמכויותיו, אבל השאירו את מסורת ירושת המלכים (כגון אנגליה ואחרות). וכך גם בזמן המשנה והגמרא, שמלכות עברה בירושה כמובא במסכת עבודה זרה י, א... וראה על ירושה במלכי ישראל ברמב"ם הלכות מלכים פ"א ה"ז. ושם הלכה ט, ושם בראב"ד. ושם הלכה יב.

תגובה – הראיה ממלכי אנגליה הפוכה. הוא עצמו מודה שהם רוקנו את המלכות – בצדק – מכל סמכויותיה. וא"כ אין לירושה שום משמעות. ובכלל, מה הראיה ממנהגי הגויים לתורתנו הקדושה? גם בישראל ללא הסכמת העם אין ירושה. העם חייב להעדיף את היורש כמלך, אולם הדבר תלוי ברצונו. אם ימנה מישהו אחר היורש לא יוכל למלוך בעל כורחו של העם.

וכ"כ בשו"ת אבני נזר (י"ד סי' שיב, יד):

וע"כ במלך בן מלך כשמחלוקת בישראל ולא רצו להמליכו בשעה שמת אביו. הגם שמחויבין להמליכו. מ"מ כל זמן שלא קבלוהו אין דין מלך עליו. זלא עדיף משנמשח עפ"י ה' ע"י שמואל. מ"מ כל זמן שלא קבלוהו ישראל. אין דין מלך עליו.

ולענ"ד כך משמע גם מר"ה ב ע"ב שהירושה לבד לא עושה את היורש למלך אלא יש צורך גם במינוי יעושה"ה.

ח. השינוי ממשטר מלוכני לדמוקרטי הוא ראוי

דיין א – וברישת מלכים לדורות, הרי בודאי לא הובע רצון העם במפורש בכל דור ודור, אלא מאחר שהובע רצון העם בתחילתה, ונהיה "אדון הארץ", שוב כך נשאר בירושה להמשך בניו לאדונו. ולכן מה שכתב הרמב"ם מצד הרצון, ביאר זאת, רק בתחילת התהוותו של הראשון שבהם, אבל לאחרי, הארץ כבר בבעלות המלך השולט, ושלטונו הוא כדברי הר"ן, משום ששלו הארץ, בחיזוק יותר בדברי הרמב"ם, שהוא האדון, והאזרחים הם לו לעבדיו. וברור הוא, שאחרי תחילת שלטון המלך, אין הוא שואל את רצון העם, אם הם רוצים את שלטונו, שבכך החילוק הגדול בין שלטון מלוכני לשלטון הדמוקרטי, ששלטון מלוכני אחרי שכבר נתמנה אינו עומד לבחירת העם מדי פעם מחדש, ולכן מלכותו הוא כבר כאדנות, להבדיל משלטון דמוקרטי, העומד בבחירה מפעם לפעם, שלכל הפחות באותן מועדי בחירה, רצון העם הוא הקובע את נבחריו.

תגובה – כבר מילתנו אמורה, ההסכמה מתחדשת בכל פעם מחדש. ולדבריו, כל המשטרים הדמוקרטיים באירופה כיום אינם חוקיים! ולא כדין עשו אזרחי צרפת כשהסירו את המלך מכסאו (אמנם עריפת ראשו בודאי לא היתה ראויה עפ"י התורה, ואכן התקיים בהם "על דאטפך אטפוך וסוף מטייפך יטופוך") אולם עצם הפקעת השלטון המלוכני האבסולוטי וההכרזה על חרות שוויון ואחווה היתה ברוח תורתנו הקדושה, ששימשה להם מקור השראה. לדבריו, שהתורה מכירה רק בדיקטטורה העוברת בירושה ללא הפסקה מדור לדור, המהפכה הצרפתית לא היתה חוקית ומנוגדת כביכול לתורה. והמשטר הדמוקרטי הנהוג היום בצרפת, ובכל המדינות החופשיות בעולם, הוא חסר תוקף. וא"כ **אין דינא דמלכותא דינא נוהג בכל העולם** ומותר ליהודים לגנוב את המכס ולהתחמק מלשלם מסים... ישתקע הדבר ולא ייאמר.

וכן בארץ ישראל מאחר וגם הר"ן מודה לרשב"ם ולרמב"ם שבא"י הציבור הוא מקור הסמכות לשלטון, דינא דמלכותא דינא נוהג גם בארץ ומי שאינו משלם מסים הוא גנב. ובפרט כשהוא נהנה משירותי המדינה. ולכן, יש לחוקי המדינה תוקף כשהם לטובת הציבור, במקום שאינם נוגדים את ההלכה.

ט. פרשת המלך הוא דינא דמלכותא

דיין א – עוד בהסבר דעת הרמב"ם בפרק ד' מהל' מלכים ה"א וזה לשונו: "רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות, וקוצב לו מכס ואסור"...

על הלכה זו ברמב"ם כתב הרדב"ז:

"מש"כ הרמב"ם רשות יש למלך וכו', פרק כהן גדול (סנהדרין כ, ב) פלוגתא דתנאי ואמוראי, ופסק כרבי יוסי ושמואל, שאמרו 'כל האמור בפרשת המלך – מלך מותר בו'. ואמרו בכמה מקומות 'דינא דמלכותא דינא', ואפילו מלכי הגוים אמרינן בהו 'דינא דמלכותא דינא', עכ"ד.

ויש להבין, מהו שהכניס הרדב"ז כאן את הכלל שבש"ס "דינא דמלכותא דינא", הרי בוודאי הרמב"ם בהלכה זו כתב מפורש, שכל מקורו מצד "שכל האמור בפרשת מלך, מלך מותר (ברמב"ם: זוכה) בו"..." והיא קושיה עצומה, ובאמת שזוהי קושיה הרשב"א בנדרים (כת, א) שהבאנו לעיל, ובהכרח שכאן הרמב"ם לא נכנס כלל ל"דינא דמלכותא דינא".

ועוד, אם כן כיצד יש סייגים והלכות רבות האמורות בהלכות שם ברמב"ם וחלקן הבאנו מקודם, כגון שהמלך ישלם שכר הפועלים והעבדים שלקה, הרי "בדינא דמלכותא דינא" אין כלל הלכות כאלה?

תגובה – הרדב"ז אינו יחיד בהגדרת דינא דמלכותא דינא כפרשת המלך קדמו לו הרשב"א והריטב"א על הרי"ף (נדרים כח ע"א וביבמות מו ע"א).

ובאשר להבדלים בין פרשת המלך לדד"מ צריך לעיין היטב בפרשת המלך. לשיטת המזהים את דינא דמלכותא עם פרשת המלך, יש להקשות על רב, הסובר כל האמור בפרשת המלך מלך אסור בו, א"כ בטל דינא דמלכותא דינא, והרי הלכה זו מוסכמת על הכל כפי שהוכיח רבא בב"ק קיג ע"ב "תדע, דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברינן עלייהו". אולם באמת רב לא אמר שכל האמור בפרשת המלך מלך אסור בו. הוא רק אמר שלא בא שמואל הנביא אלא לאיים עליהם. כלומר שפרשת המלך הוצגה בכוונה בצורה קיצונית ע"י שמואל הנביא ע"מ ליראם. אולם כולם מודים שלמלך יש סמכות למלוך. שהרי לא יתכן שלמלך אין סמכות לגייס אנשים לצבא ולגבות מסים ולפרוץ דרכים. שא"כ במה הוא מלך? האם הוא רק בובה כמלכת אנגליה? (שאל גייס חיילים בעל כורחם וכן שלמה הטיל מסים כבדים וכן יתר המלכים). וגם מעצם האיום מוכח שיש לו סמכות שאל"כ מדוע יש לחשוש בכלל מעצם האיום? המחלוקת ביניהם היא על המילה 'כל' האם כל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו, או שרק חלק מהדברים הם בסמכותו, אך לא כולם.

(אמנם הנמו"י על הרי"ף [נדרים כח] כתב שהאמור בפרשת המלך מלך אסור בו וצ"ל שכוונתו לומר שאותם דברים שתלטניים וכוחניים בפרשת מלך הם שאסורים, אך הדברים ההכרחיים לצורך המלוכה והציבור מותרים.)

כששמואל הנביא אמר לעם את פרשת המלך הוא הסתמך על נוהל קיים שלדעתו התורה הכירה בו. לדעת הרשב"א, הריטב"א והרדב"ז פרשה זו זהה לדינא דמלכותא דינא הכלל-אנושי. ולדעתם צ"ל שפרשת המלך אינה דין מיוחד לישראל, היא דינא דמלכותא שהיה נוהג בכל העולם. זה היה הנוהג בחצרות המלכים כולם עוד לפני מלוך מלך בישראל. וגם

התורה הכירה בו במידה מסוימת, אלא שהגבילה אותו. יסוד הדברים נמצא ברש"י גיטין ט ע"ב על המשנה ששטרות העולים בערכאות של גויים שחותמיהן גויים כשרין. מפרש רש"י: דדינא דמלכותא דינא ואף על פי שהנותן והמקבל ישראלים הם. חוץ מגיטי נשים – דלאו בני כריתות נינהו הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין, אבל על הדינין נצטוו בני נח.

התורה ציוותה את בני נח במצות דינים, דהיינו סדרי חברה מתוקנים. משימה זו הוטלה על המנהיגות שהיא המלכות, ולכן יש להתפלל לשלומה, כי שלום הצבור מותנה בשלום המלכות. ומשום כך הכרח היה לתת למלכות סמכויות הן כלפי עצמה והן כלפי האזרחים. אלא שהמלכים נטלו לעצמם, על דעת עצמם, זכויות מרובות, ולא כולם דאגו לאזרחים. אולם זה היה הנוהג המקובל והציבור הסכים בדיעבד לכך, כי עדיפה מונרכיה גרועה מאנרכיה. אם כי היו גם מלכי חסד שראו את עיקר תפקידם לדאוג לחברה ופחות לעצמם. ובוזה נחלקו רב ושמואל, האם כל האמור בפרשת המלך מותר בו או רק חלק מהדברים, שהם בעיקר צורכי המלוכה ההכרחיים וצורכי הציבור. כפי שאמרנו, גם רב מודה שיש למלך סמכות למלוך, לטובת הציבור, וגם לדעת שמואל מלכי ישראל אינם רשאים לנהוג בכל כמלכי הגויים. הרי התורה הגבילה את המלך בריבוי נשים, סוסים, כסף וזהב. הוא לא יכול להתייחס אל האזרחים כאל עבדיו, ואל אדמתם כרכושו הפרטי. לכן הרמב"ם מדגיש שעליו לשלם את שכרם. אך בדברים אחרים משפט המלך תואם את דינא דמלכותא הנוהג בכל העולם. ור' אור שמח (הל' מלכים פ"ג ה"י):

והנראה לי דרבינו סובר, דהואיל דבן נח נהרג עפ"י עד אחד, לכן גם גואל הדם אם הרג לרוצח בעד אחד אין נהרג עליו, וכן מלך ישראל יש לו רשות להרוג, דדוקא לדון בדיני סנהדרין, בחוקים תורניים שמצוה עליהן לדון צוהת התורה דבעי שני עדים, אבל בגואל הדם ומלך ישראל דרשות ניתן להם, והוא לתיקון המדינה, דינם כמו שנתנה התורה הנימוסית לבני נח, וזה ענין מושכל.

דינא דמלכותא הוא אפוא ענין מושכל שבו ישראל ובני נח מחויבים למצות דינים הנימוסית, שהיא שמירת סדרי חברה מתוקנים. בעבר היתה מקובלת בבני נח בעולם כולו השיטה המלוכנית, אולם ב"ה שיטה זו עברה מן העולם (בהשפעת תורתנו הקדושה, שלפחות מלך ישראל חייב להיות מוסכם על הציבור), ותמורתה נוהגת השיטה הדמוקרטית שהיא מתוקנת יותר (אם כי גם היא אינה מושלמת) עד שיבוא משיח צדקנו שאמנם יהיה מלך, אולם מלך מסוג אחר, לא שתלטן ולא כוחני, אלא כנבואת ישעיהו (מב, ג): "קנה רצון לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה לאמת יוציא משפט".

י. שיטת הרשב"א

כב' הדיין מצטט ממקורות נוספים ובעיקר מתשובות הרשב"א ח"ו סימן קמט, שהזכיר את "אדוני הארץ" ובכ"ז כתב בח"ה סוף סי' קצה שמקור הסמכות הוא רצון העם כד' הרשב"ם. ולא חל ולא הרגיש שאם מקור הסמכות הוא העם א"כ העם לא מחויב לקבל ע"ע דיקטטור דווקא. אולם הנחתו הבסיסית שאין בתורה משטר אחר מלבד דיקטטורה. זו הנחה שרירותית ולא מתקבלת.

אך הוא עצמו מודה שהרשב"א הכיר בדינא דמלכותא בא"י. דיין א המשיך – וכן כתב הרשב"א בתשובותיו ח"ב סימן קלד, במקרה שרוב הישראלים בני השכונה סגרו חלק מהמבוי לצורך שמירה מהגוים ויש להם על הסגירה "חותם מן המלך", ולמקצת הציבור זה מפריע, באריכות דרך להגיע לבית כנסת שלהם ולמקוה, וכתב הרשב"א, שמעיקר הדין זכותם של המקצת, לעכב ולבטל את הסגירה, אך המלך יכול לתקן תקנות ולסגור את המבוי "לפי שזה משמירת עמו כדי שלא יזוקו הישראלים הדרים פרודים בין השכנים ויהיה בזה נזק המלך וכו', אם כן מה שצוה המלך לעשות פתח ודלתים באמצע השכונה לשמירת העם הרשות בידו, נמצא דין מלכי ישראל שוה לדין האומות בדבר זה, וזה ראיה כי זה "דינא דמלכותא".

אחר כך העלה הרשב"א אפשרות, שיכול להיות שאף בדיני ישראל, אם היה מלך ישראל, יכול לעשות דלתות משום תועלת ונחיצות השמירה. וזה לשונו:

ואפשר עוד, כי גם למלכי ישראל רשות בכענין זה (סגירת המבוי בדלתות), לפי שזה משמירת עמו, כדי שלא יזוקו הישראלים הדרים פרוצים בין השכנים ויהיה בזה נזק המלך, והרי זה בכלל מה שאמרו במשנתנו (סנהדרין כ, ב) ופורץ לעשות לו דרך, ו"כל האמור בפרשה מלך מותר בו" (סנהדרין שם). אם כן, מה שצוה המלך לעשות פתח ודלתים באמצע השכונה לשמירת העם – הרשות בידו. נמצא דין מלכי ישראל שוה לדין האומות בדבר זה, וזה ראיה כי זה דינא דמלכותא ולא גזילה דמלכותא, ושפיר דמי. עכ"ד הרשב"א.

תגובה – הוא אשר אמרנו שגם בא"י, אם הדבר נחוץ לצורך הציבור יש למלך רשות להפקיע גם קרקעות פרטיות. א"כ מוכח שגם בא"י דינא דמלכותא דינא. ואע"פ שהרשב"א בחידושו לנדרים כח ע"א סובר כמו התוס' שבא"י אין דינא דמלכותא דינא ר"ל כמו שאמרנו לעיל שמקור הסמכות לדינא דמלכותא דינא בא"י שונה מזה שבחור"ל. בחור"ל מקור הסמכות הוא המלך שהוא אדוני הארץ. ולכן חוקיו חוקיים. בא"י מקור הסמכות הוא העם. וגם אם נאמר שהעם היה מוכן להכיר במלך כריבון עליון, בא"י אין לעם סמכות כזו. אלא י-ה ריבון עלם ולעלמי עלמיא הוא הריבון האמיתי. "כי לי הארץ". והוא נתנה לכל אחד מאתנו ואין לנו סמכות למנות עלינו ריבון אחר. אלא שניתנה לנו רשות למנות מלך שלא ישעבד אותנו אלא יפעל רק לטובת הציבור. ולכן רק על חוק שהוא לטובת הציבור חל דינא דמלכותא. ומכיון שמקור הסמכות הוא העם, בהעדר מלך יכול העם להאציל את סמכותו לנציגים נבחרים. הדברים פשוטים וברורים (כב' הדיין נדחק להעמיד גם את הרשב"א, כמו את הרמב"ם לעיל, במלך ישראל בחור"ל. הדוחק נראה לעין כל).

סיכום

כל דבריו של כב' דיין א בכל פסק הדין הארוך מבוססים על הנחה שרירותית שהתורה לא מכירה בשום צורת שלטון אחרת מלבד מלוכה דיקטטורית. וכבר מילתנו אמורה שאדרבה, הסכמת בני המלכות למלך שהוא אדוני הארץ לא היתה אלא מחוסר ברירה, אך אין ספק שהם היו מעדיפים מלך שאינו רואה את עצמו אדון כל הארץ, אלא כמו מלכי ישראל האידיאליים. שהרי נחלקו התנאים אם בכלל יש מצות מלך מן התורה (סנהדרין כ ע"ב). אמנם הרמב"ם פסק כר' יהודה שיש מצוה למנות מלך. אולם מעצם העובדה שיש

מחלוקת בנושא לא יתכן שהמחלוקת היא קוטבית בין ר' יהודה שסובר שמלך חייב להיות דיקטטור לבין ר' יוסי שמתנגד בכלל למלך. צא וראה שר' יהודה הוא שסובר שכל האמור בפרשת המלך נאמר רק ליראם, כלומר מצות מינוי מלך לא מחייבת גם את כל פרשת המלך. כי מלך ישראל אינו רשאי לנצל את סמכויותיו בצורה כה חמורה. אבל למלך הוא צריך. וע"כ גם ר' יהודה שסובר שמינוי מלך מצוה מודה שמלך חייב להימלך בעם הממנה אותו ולא לשלוט בו בכוח. מלך אמיתי אינו מושל בכוח אלא מנהיג את העם במקל נועם (ר' ראב"ע בראשית לז, ח ובי' הגר"א למשלי כג ולשון התפילה מוכיח "ומלכותו ברצון קבלו עליהם"). ואכן זו היתה עצתם החכמה של הזקנים לרחבעם, אלא שלצערנו הוא העדיף את עצת הילדים.

סוף דבר, כב' הדין מניח הנחת יסוד שהמושג "מלך" חייב להיות רק שליט כוחני הרואה את עצמו אדוני הארץ, ומי שלא רואה את עצמו כך אינו ראוי להיקרא "מלך" והתורה לא מכירה בו. הנחה זו שגויה. המלך האידיאלי מתואר ברמב"ם דווקא כאדם רך ונוח לבריות, ענו ושפל בדרך. וז"ל בהלכות מלכים (פ"ב ה"ו):

כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול, וחייב הכל בכבודו, כך צוהו להיות לבו בקרבו שפל וחלל שנאמר ולבי חלל בקרבי, ולא ינהג גסות לב בישראל יתר מדאי, שנאמר לבלתי רום לבבו מאחיו, ויהיה חונן ומרחם לקטנים וגדולים, ויצא ויבא בחפציהם ובטובתם, ויחוס על כבוד קטן שבקטנים, וכשמדבר אל כל הקהל בלשון רבים ידבר רכות, שנאמר שמעוני אחי ועמי, ואומר אם היום תהיה עבד לעם הזה וגו', לעולם יתנהג בענוה יתירה, אין לנו גדול ממשוה רבינו והוא אומר ונחנו מה לא עלינו תלוונתיכם, ויסבול טרחם ומשאם ותלוונותם וקצפם כאשר ישא האומן את היונק, רועה קראו הכתוב, לרעות ביעקב עמו, ודרכו של רועה מפורש בקבלה כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא וגו'.

המלך האמיתי הוא דווקא דמוקרטי, העם ממנה אותו והוא נמלך בעם. זהו דינא דמלכותא הישראלית. וכזה יהיה מלך המשיח שנזכה לבואו בקרוב. וביתיים, בהעדר מלך כזה, חוזרות סמכויות אלו לעם וכמש"כ הרא"ה קוק במשפט כהן סי' קמד. ודינא דמלכותא של הסכמת הציבור הוא דינא לכל הדעות.

לעומת זאת מסקנתו של דיין א היא –

בארץ ישראל, לא נאמר הכלל של "דינא דמלכותא דינא". אלא "דין מיוחד" ש"כל האמור בפרשת מלך, למלך זכות בו", והוא על פי דרכים מיוחדות שהיו בימי קדם (כמפורט ברמב"ם פ"א ממלכים ה"ג וה"ח), ולא על פי בחירות דמוקרטיות כבימינו, שהולכים על פי רוב. ולכן אין כיום בישראל לא "דינא דמלכותא", ולא "פרשת המלך", אלא השלטון הנבחר ברוב בוחריו, בהם כלולים יהודים ושאינם יהודים, וכזה רוב בוחר את גוף נבחריו בכנסת, בגיבוש קואליציה, מסיעות שאף הן מושפעות גם מהבוחרים הלא יהודיים, וזכות יתר לסיעות גדולות בחישוב הקולות, וכל מיני כללים שאינם הולכים בכללי הרוב המספרי ממש. ואף לגבי הרוב עצמו, הרי עולה מהרשב"ם שלא די בקבלת הרוב את השלטון, אלא הצריכו שכל הציבור יקבל עליו במפורש את השלטון או המלכות.

ולכן אנו צריכים לקבוע את כללי ההלכה, לפי מה שנאמר בהלכה, שהקובע הוא, "הכל כמנהג המקום".

מסקנתנו

לא כאן המקום לדון על פגמיו של השלטון הדמוקרטי. הוא אינו מושלם. אולם פגמים אלו אינם מערערים את עצם חוקיותו, גם עפ"י ההלכה. לצורך יציבות השלטון מותר לציבור לקבוע כללים פרוצדוראליים סבירים המקובלים על הרוב. ואין צורך בהסכמת כולם, שהרי אין אפשרות כזאת בעולם. הדבר אינו מנוגד להלכה. גם זכויות המיעוטים מעוגנות בהלכה (ר' ספריו של הגרי"ה הרצוג 'תחוקה לישראל'). אמנם כאשר נוצר רוב מלאכותי, שבו יהודים הם המיעוט וע"י מניפולציות מכוערות נחקקים חוקים הפוגעים במדינה היהודית, יש לפקפק בחוקיותם. כשם שכל חוק המנוגד להלכה אינו חוקי. אולם בני"ד אנו עוסקים בחוק מגן המבטל את ויתורו של העובד על זכויותיו. תקנות להבטחת זכויות עובדים אינן מנוגדות להלכה. אדרבה, התורה החמירה מאוד בזכויות העובדים, כגון בהלנת שכר ואכילה בכרם. והקונה ע"ע קונה אדון לעצמו וק"ו פועל. ומסתמא היא מעודדת תקנות לטובת העובדים, שלא ינוצלו ע"י המעבידים (גם הש"ך בסי' ע"ג ס"ק לט יודה לרמ"א שבנ"ד שהתקנה היא לרוח התורה דינא דמלכותא דינא). גם כאשר המעבידים מתכוונים לשם שמים, שהרי מדובר ברשת חינוכית, עליהם לשמור על זכויות העובדים. לדוגמא, לא שמענו שיותר לרשת חינוכית להלין שכר, גם אם הדבר קשה לה. כלומר זכויות העובדים עומדות בראש.

אי לכך הצדק עם דיין ב. ולכן על הנהלת הרשת לשלם לעובד את המגיע לו עפ"י החוק.

לכל היותר אפשר לבקש מהעובד שיתן, מרצונו הטוב, מעשר, או אפילו חומש מהמגיע לו, לקופת הרשת והוא יוכל להחשיב זאת כמעשר כספים.